

Mål & Mæle · 1

12. årgang 1987

Mål og mele, male eller mæle?

Det er svært at høre for de fleste udlændinge, fordi de ikke er vant til at skelne, hvor vi skelner. Men det er ikke alt, hvad der er anderledes, der også er svært. Læs om især tysktalendes forhold til dansk på side 6

Da der gik lakridser i trækvindens idyl

Københavnerne lagde en vandring om byen. Og ganske udasede måtte fjenden på en benægte stropetetur. Læs den oprivende historie om trækvinden, der var så fattig, at hun måtte koge blegrød.

Side 13

Hvorfor klarer tyrkiske børn sig dårligere end jugoslaviske?

Er tyrkiske børn dummere end andre indvandrerbørn? Eller er der snarere sproglige eller sociale grunde til, at tyrkiske børn klarer sig ringere i skolen end f.eks. jugoslaviske? Få svaret side 17

Fra vuggeren og kollereren til kirkeren

En af Mål & Mæles læsere har samlet eksempler på slangord, der ender på -er. Så nu går han ikke længere på Glyptoteket, men på Glypperen. Side 23

Oversættelse med EDB

EUROTRA er et stort projekt i EF, som skal gøre det muligt at bruge EDB-maskiner til at oversætte mellem de 9 sprog i EF. Side 25

Sprogligheder ... 2

Hvad er svært ... 6

Får fortænder 13

Menneskene har ingen fremtid 16

Indvandrererelevens færdigheder 17

Døgneren 23

Eurotra 25

Mål & Mæle har skærpet sansen for et godt og levende dansk uden at bruge patos eller røde blyanter
PH-fondens bestyrelse (1987)

SPROGLIGHeder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Togeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

G·E·C GAD

Vimmelskiftet 32

1161 Kbh. K.

og mærk kuerten Sprogligheder.

? Kære Mål & Mæle.

Er der ikke noget galt i følgende sætning fra en avis? Jeg synes bestemt at der mangler et *om*: "Ingen politifolk på politistationen i Esbjerg må udtale sig, om en af deres kolleger er blevet smittet med AIDS."

J. Baggesen
4400 Kalundborg

! Kære J. Baggesen

Jo, der mangler et *om*. Udtrykket *udtale sig om* inde-

holder jo forholdsordet *om*, og det skal styre det der kommer efter. Det kan være navne- eller stedord: *hvem har udtalt sig om situationen?* - *han vil ikke udtale sig om noget som helst*; eller det kan være bisætninger, nemlig de såkaldte spørgebisætninger, og de begynder enten med et *hv*-ord, eller med bindeordet *om*: *Jeg vil ikke udtale mig om, hvem der har skylden* - *kan De udtale Dem om, hvor længe dette skal vare?* - *hun nægter at udtale sig om, om en af kollegerne er blevet smittet*. Dette giver et sammenstød mellem to *om*'er.

Det samme sker i mange andre udtryk med fast *om*: *der er tvivl om, om pengene slår til* - *vi har ingen sikker viden om, om alle er reddet* - *de skændes tit om, om de skal sælge bilen* - *jeg er helt uvidende om, om der er kommet noget svar*.

Sommetider klarer man problemet med de to *om*'er ved at erstatte det sidste med *hvorvidt*: *der er tvivl om, hvorvidt pengene slår til* osv. Men *hvorvidt* er et underligt stivbenet kancelliord at få ind i ganske almindelig menneskelig skrift og tale. På den anden side er det heller ikke godt at gribe til at udelade det ene *om* - uanset hvilket det er!

Efter bestemte regler kan bindeordene *som* og *at* udelades i bisætninger: *den fyr, (som) vi snakkede med i går* - *hun påstår, (at) hun er rask*. Men man kan ikke finde eksempler på at bindeordet *om* udelades fra bisætninger. Nogle få ord og udtryk har *om* foran navne- eller stedord, men ikke foran bisætning: *han spurgte om tidspunktet* - *han spurgte, hvornår det var*. Men de fleste med *om* har altid *om*, som fx *udtale sig om, sig noget om, diskussion om*. Det kan altså heller ikke lade sig gøre at droppe forholdsordet, hvis man ikke kan lide 2 gange *om*. Man overtræder således en grammatisk regel når man stryger det ene *om*. Det er derfor sætningen med "udtale sig, om en af deres kolleger..." lyder godt og vel halvforkert.

Bag ved modviljen mod *om om* må der ligge en fornemmelse af at det lyder grimt at gentage et ord på den måde. Ligesom i *Cæsar var lige så stor som statsmand som som hærfører* - *kender du ikke en lettere måde at få den pakning på på?* - *jeg har desværre ikke fået noget at skrive med med* - *han kan ikke holde folk der skejer ud, ud*. Det lyder sært og stødende - eller komisk.

Men hvad så med eksempler som *det, det kommer an på, er humøret - hvor mange er der, der vil have sodavand? - her står en cykel og flyder, men jeg ved ikke hvis, hvis det ikke er din - hvor gammel var du da, da det skete? - det mener jeg, jeg har sagt for længe siden*. Her generer ordgentagelsen jo ikke spor!

Det ser ud til at en ordgentagelse ikke virker stødende når de to ord tilhører hver sin sætning og ord nummer 2 indleder en sætning. Det passer på eksemplerne ovenfor. Men det passer jo også på *om om*: Som vi har set er det første *om* et forholdord til sidst i en sætning, det andet et bindeord der indleder en sætning, altså en situation der fuldstændig ligner den i eksemplerne fra før. Oven i købet udtales de to *om*'er forskelligt: *der har været en del diskussion om, om det var nødvendigt med en cyklesti*. Det første *om* udtales med stød og rimer på *Rom, tom* og *vom*; det andet har ikke stød og rimer på *kom* (*her hen!*)

At *om om* skulle lyde grimt, er således ren indbildning (men der er ingen grænser for hvad tilfældige dansklærere har kunnet få det danske folk til at hoppe på gennem tiderne!) Der er ingen grund til at bruge det grimme ord *hvorvidt* eller til at overtræde grammatikkens regler for at undgå 2 gange *om*. Diskussionen om, om *om* ønsket kan undelades, er efter min mening overflødig. EH

? Kære Mål og Mæle.

Er bisætningsordstillingen ved at gå tabt - den berømte ikke-regel - i dansk, jf. vedlagte eksempler?

Eksempel 1:

Der er også det ved det, at vi optræder jo ikke i korte bukser og hvide gymnastiksko ...

Eksempel 2:

Det er da klart, at man kan ikke love bilisterne, at de kan få parkeringsplads i København.

Jeg synes ellers mest jeg har observeret fænomenet i *fordi*-sætninger og tolket det som en følge af at folk, når de gengiver egne grundelser, gerne vil give dem mere vægt ved at bruge hovedsætningsform.

Kim Vilstrup
Ålborg

! Kære Kim Vilstrup.

Det kan besvares langt eller kort; nu får du den lange version. Den begynder med Adam og Eva; de har nemlig højst sandsynligt talt et sprog med næsten fri ordstilling, men med en tendens til at udsagnsledet kom til sidst, og med mulighed for at et led blev fremhævet ved at stå på sætningens første plads. De har altså kunnet sige noget der svarer til: *Adam æblet spiste, æblet Eva ikke spist har, med et æble slangen Eva ledt fristede*. Til gengæld har de nok haft fald (kasus) fx grundledsfald, genstandsfald, hensynsfald. Ellers kunne de nemlig ikke med den fri ordstilling skelne grundled fra genstandsled: *Adam Eva fristede, og Eva Adam*

fristede kunne betyde det samme. Men fald gør det muligt at skelne: *Ham hun fristede, hun ham fristede*.

Nu har tidens tand gnavet de sidste lyde, dvs. endelserne, af de fleste ord; det sker i alle sprog på grund af lydudviklingerne, og så kunne folk ikke bruge navneordenes fald til at skelne mellem grundled og genstandsled. Der synes så i sprogenes historie at være den lovmæssighed at når navneordenes fald-bøjning forfalder, opstår der fast ordstilling, som genopretter mulighederne for at skelne. Og i de første sprog med fast ordstilling er udsagnsledet rykket frem således at det ender med at blive det første led i sætningen, med kun fremhævelsespladsen og ordene på den foran. Folk har altså i sprog uden fald-bøjning kunnet sige fx: *Eva fristede Adam ikke - Adam fristede ikke Eva*. Og her kan man skelne mellem grundled og genstandsled.

Dansk er et sprog der er gået langt i denne udvikling fra sprog med fald-bøjning til sprog med ordstilling. Udsagnsledet i danske hovedsætninger er rykket helt frem, således at ordstillingen på dansk er: *Fremhævelsesplads + Udsagnsled + Grundled + Biled + Udsagnsord + Hensynsled + Genstandsled + Biled*, fx: *Derfor + har + Adam + ikke + givet + Eva + et æble + for at friste hende*. I bisætninger er ordstillingen også fast men lidt mere gammeldags: *Bindeord + Grundled + Biled + Udsagnsled +*

Udsagnsord + Hensynsled + Genstandsled + Biled, fx: *at + Adam + ikke + har + givet + Eva + et æble + for at friste hende*. Udsagnsleddet er ikke rykket så langt frem, og det skal nok tydes som et gammeldags træk; vi har også levn af udsagnsleddet til sidst i udtryk som *hvad mere er og som skrevet står*. Der synes ikke at være så stor nytte af det fremrykkede udsagnsled i bisætninger, for der er ikke mulighed for fremhævelse på sætningens første plads, så der opstår ikke forveksling af grundled og genstandsled.

Fremhævelsespladsen har nemlig ikke noget med sætningens indhold at gøre, men kun med hvad taleren vil fremhæve som væsentligt for tilhørerne at huske på. En bisætning har i sig selv ingen taler og ingen tilhørere og derfor heller ingen fremhævelsesplads.

Og nu kommer så svaret på dit spørgsmål: Jo, det er rigtigt at man ofte ser bisætninger med hovedsætningsordstilling, dvs. med udsagnsleddet rykket frem før biledet. Jeg opfatter det således at taleren med denne ordstilling markerer at der, skønt det er en bisætning, skal fremhæves et led; bisætningen skal altså opfattes som et udsagn i sig selv, et slags skjult citat, evt. et citat fra taleren selv. Det passer også fint med dine to eksempler, specielt ses det af ordet *jo*, som alene er noget taleren vil sige over for modtageren, og som altså ikke hører til i en bisætning

som kun handler om indholdet.

Om bisætningsordstillingen er ved at gå tabt? Nej, ikke mere end i de første 1000 år. Allerede på olddansk kunne man have udsagnsled før biled i bisætninger, og den stilistiske værdi har altid været den samme.

OT

? Kære Mål og Mæle.

En fodnote til Erik Hansens udredning om at »lukke op« i Mål og Mæle 4: Da jeg i min ungdom fik lov at køre med hos en ret dominerende herre som havde fået bil, gav han mig af og til ordre til at »lukke vinduet op«. Jeg fulgte da den erik-hansenske regel og åbnede vedkommende vindue (yderligere). Det blev jeg hver gang skældt meget ud for: jeg var ikke blevet bedt om at lukke vinduet ned, men lukke det op, d.v.s. lukke det!

Formentlig mente bilejeren noget andet med ordren »luk vinduet op« når han sad hjemme i stuen og kommanderede med konen. Han havde altså et dobbelt semantisk system - luk op / luk ned og luk op / luk i, mens jeg billøse kun besad det ene. Sådan kan kommunikationsbrist også opstå.

Børge Spang-Thomsen
Birkerød

? Kære OT!

Tak for dit svar til mig i M&M 4/1987. Svaret lå i de første fire linier, men det blev meget længere end nødvendigt, fordi du, OT,

troede at jeg havde lagt en fælde i mit indlæg.

Det havde jeg ikke. Mit brev var jo stilet til dig, OT og du'et i min opfordring: »lad være med at bemærke noget om det til dem, du ser fjernsyn med« var faktisk rettet til dig alene. (Havde jeg skrevet »De«, havde du (OT) ikke misforstået mig.)

Det jeg omtalte var som anført specielt brugen af *du* i stedet for *man* i TV-udsendelser - altså den mundtlige brug.

Jeg skrev ikke som du nævner, at »du« er meningsløst, selvfølgelig ikke; det er efter min mening kun helt meningsløst i sætninger som: »når du i dag skal føde, sker det på et hospital« - og sætningen er rettet til en mand!

Men *man* kan også misbruges. I et TV-interview har jeg hørt spørgsmålet: »Og hvad får man så tiden til at gå med, når man nu er blevet alene?«

Kan du (OT) ikke opfordre til, at man (enhver anden) bruger de to ord fornuftigt?

Mogens Rud
Lyngby

Tro ham ikke!

? Kære Mål & Mæle.

Trods Ole Togesbys kaskade af ord er jeg helt på Mogens Ruds side i debatten om »man« og »du«.

Fordanskningen af det engelske »you« er unødvendig og vildledende. Den må komme ind under Erik Hansens definition af en kliché, et udtryk der ikke bringer os videre.

Jeg kæmper en fortvivlet kamp mod mine kolleger, først og fremmest i fjernsynet, for at bevare det gode danske ord »man«.

Når jeg holder foredrag eller underviser plejer jeg at fortælle om den kvinde jeg interviewede, og som sagde til mig: »Når du har din menstruation«.

Bent Henius
TV-A

! Kære Mogens Rud og Bent Henius.

Jeg er blevet omvendt. Og jeg deltager fra nu af gerne i den retfærdige kamp mod den uhensigtsmæssige brug af *du*.

Af debatten om *du*'et kunne man få det indtryk at det især er kvinder der har den hæslige vane, men det skyldes vist blot at de sikreste eksempler på et *du* som ikke også omfatter den tiltalte, handler om fødsel og menstruation. Så jeg tror egentlig ikke at der er kønsmæssig eller social slagside i denne brug af *du*. Men hvad med alder? Er det især folk under fyrrer der bruger formentlig uhensigtsmæssigt?

Når jeg nu har meldt mig under fanerne i kampen mod det uhensigtsmæssige *du*, vil jeg dog lige præcisere at jeg ikke har gjort det fordi det er vildledende, dvs. til at misforstå - for det er det jo åbenbart ikke siden det er så indlysende morsomt at en interviewet sagde: »Når du får din menstruation« til Bent Henius.

Grunden til at jeg vil være med på barrikaderne er den

at brugen af *du* ofte er tegn på uansvarlighed hos taleren i situationer hvor det er ansvarlighed der kræves. Det er jo nemlig en væsentlig side af historien at det var en kvinde der sagde replikken til Bent Henius. Man kunne umuligt tænke sig at det var en mand der havde sagt sådan til en mand.

Forskellen på betydningen af *man* og *du* i den omtalte sætning er den at *man* ville betyde 'en (eller flere) i almindelighed' og nødvendigvis omfatte taleren, og muligvis, men ikke nødvendigvis lytteren; mens *du* ville betyde 'en (og kun en) i almindelighed' og nødvendigvis omfatte lytteren og muligvis, men ikke nødvendigvis taleren. Komikken opstår når lytteren (af andre grunde) umuligt kan være omfattet af *du*, mens det forkastelige består i at taleren ved at vælge *du* i stedet for *man*, nedtoner sit eget ansvar for at være 'en i almindelighed'.

»Når din hals er en hal meter nedløbsrør« handler om 'en i almindelighed' og omfatter ikke nødvendigvis selve taleren. Brugen af ordet *du* ændrer sætningen fra saglig prosa til litterær fiktion. Der er skudt en fiktiv taler ind mellem den virkelige taler og lytterne. Og det er der intet som helst ondt i - så længe det er meningen at det skal være poesi - som Ølhunden der glammer.

Det jeg finder forkasteligt er altså ikke at folk bruger *du* i betydningen 'en i almindelighed', men at de på den måde gør deres prosa-

iske replikker til poesi - uden at mene det.

Skønt det er sådan på dansk, betyder det ikke at alle engelsktalende taler poesi hyer gang de vil sige noget om 'en (eller flere) i almindelighed' ved at bruge ordet *you*. De kan jo nemlig ikke andet. Der er ikke noget svarende til *man* som *you* står i modsætning til. *You* kan på denne måde betyde to forskellige ting i forskellige situationer. Omvendt på dansk, der har man altid valget, og derfor får brugen af *du* en anden betydning end *man*, selv om betydningen af begge ord (lidt upræcist) kan beskrives som 'en i almindelighed'. Man kan altså ikke, selv om man gerne ville, låne brugen af 2. person personlige stedord fra engelsk til dansk, for betydningen vil aldrig blive den samme på dansk som på engelsk. Og det er fordi vi har det gode ord *man*.

OT

Hvad er svært ved at lære dansk?

Denne artikel er udsprunget af mit arbejde som dansk lektor ved Wiens Universitet, hvor jeg har undervist tysksprogede studerende, men mange af de omtalte problemer er fælles for alle udlændinge som lærer dansk.

Når jeg starter med et nyt hold begyndere, spørger jeg dem altid hvad de ved om det danske sprog. Et meget almindeligt svar er at dansk er meget svært at udtale, og nogle har hørt at det slet ikke udtales som det staves. Det er rigtigt at udtalen af dansk i forhold til udtalen af tysk ligger noget længere væk fra skriften, men hvis man sammenligner med engelsk eller fransk, kan man godt hævde at disse sprogs udtale er endnu længere væk fra skriften. Det er fx ikke nemt at vide at det engelske ord *rough* skal udtales [råf], eller at det franske ord *trois* skal udtales [troa]. Men der er selvfølgelig noget om at dansk er svært af denne grund.

Som regel er der blandt begynderne nogle som har et lille kendskab til dansk, og jeg har ofte hørt at talordene på dansk er meget svære og umulige at lære, især dem fra halvtreds til halvfems som umiddelbart er uden nogen form for logik i modsætning til de tyske *fünfzig*, *sechzig* osv. De danske talord har tallet 20 som udgangspunkt, *halvtreds*(indstyeve) betyder således halvtredje (=2½) sinde (gange) tyve, *tres*(indstyeve) tre sinde (gange) tyve osv. Hvis systemet skulle være

gennemført, kunne *hundrede* på dansk godt hedde *fems* (=fem sinde (gange) tyve). I denne artikel vil jeg ellers ikke komme ind på det rent glosemæssige, men koncentrere mig om lydlæren (fonetikken) og grammatikken.

Hvad der er let

Det er ret karakteristisk at der sjældent er nogen studerende som mener at den danske grammatik er svær, og jeg fortsætter da også med at gøre lidt reklame for hvor *let* dansk er, idet jeg anfører nogle områder inden for grammatikken, hvor dansk er simple end tysk. Her nævner jeg først at man på dansk kun har to køn (fælleskøn og intetkøn) i modsætning til tysk, hvor der er tre køn (hankøn, hunkøn, intetkøn).

Et andet fænomen som er simple end på dansk end på tysk er at vi ved udsagnsordene ingen person- eller talbøjning har, og på dette punkt er dansk også lettere end engelsk, som ellers anses for at være let at lære, i hvert fald hvad grammatikken angår. På dansk hedder udsagnsordet *hente* i nutid altid *henter*, og i datid altid *hentede*, ligemeget om det er ental eller flertal eller 1., 2. eller 3. person. Her har tysk forskellige former, og det fører til at mange danskere laver fejl når de taler tysk, fordi de overfører det simple system i dansk til tysk.

Et tredje område hvor dansk er lettere, er navneordenes bøjning. På dansk har de ikke som på tysk flere fald (kasus) (udover ejefald: *mandens*). På tysk afhænger ordets kasus af dets funktion i sætningen: grundled, genstandsled, hensynsled osv: *der Mann holt den Wagen* (manden henter vognen), *die Frau holt den Mann* (konen henter manden), *die Frau gibt dem Mann einen Wagen* (konen giver manden en vogn).

Hvad man skulle tro var svært

Der er også grammatiske fænomener som man skulle tro var sværere på dansk, fordi de er anderledes end på tysk. På dansk kommer bestemtheden til udtryk ved hjælp af endelsen *-(e)n* (*bogen*) eller *-(e)t* (*huset*), mens dette på tysk udtrykkes ved det foranstillede kendeord *der*, *die* eller *das*. Dette system med efterhængt artikel findes udover på de skandinaviske sprog kun på rumænsk. På dette punkt har mine studerende normalt ingen problemer, heller ikke når der optræder et tillægsord i forbindelse med navneordet, hvor kendeordet på dansk så alligevel er foranstillet som på tysk og nu hedder *den* eller *det*: *den gamle mand*. Det eneste problem i denne forbindelse forekommer hos dem af mine studerende som også læser svensk eller norsk, idet de her overfører svensks og norsks dobbelte bestemt-hed og således siger (eller skriver)

* *den gamle manden*.

Hvad man ikke skulle tro var svært

Inden jeg går over til at behandle de områder som virkelig er problemer, fordi forholdene er anderledes på dansk end på tysk, vil jeg nævne et

problem som man ikke umiddelbart skulle tro var et problem, fordi forholdene her er ens på de to sprog. Det drejer sig om ordstillingen i begyndelsen af sætningen, hvor man på dansk og på tysk til en vis grad kan vælge hvad man begynder med. Det mest almindelige er at man begynder med grundledet: *manden henter bilen*. Men gør man ikke det og starter med et biord, fx *nu*, rykker grundledet ned bag ved udsagnsordet: *nu henter manden bilen*. Og sådan er det også på tysk: *der Mann holt den Wagen* bliver med et biord til: *jetzt holt der Mann den Wagen*. Det er let at forklare hvorfor tysksprogede studerende laver fejl her og siger: *nu manden henter vognen*. Det skyldes indflydelse fra engelsk, hvor et sådant biords optræden i begyndelsen af sætningen ikke ændrer på ordstillingen: *the man fetches the car* og *now the man fetches the car*. Samme type fejl optræder også når danskere lærer tysk, for engelsk er både i Danmark og i det tysksprogede område første fremmedsprog.

Det svære: vokaler, især a'er

Blandt de virkelige problemer er som nævnt udtalen af dansk, og det skyldes ikke kun at det ikke udtales som det skrives (eller næsten som det skrives), men også forskellige andre fonetiske fænomener. Indenfor selvydende (vokalerne) er det meget karakteristisk, at der her er et forholdsvis stort antal som ikke findes på tysk. På dansk har man nemlig flere åbningsgrader end man har på tysk, dvs. at tungen har flere forskellige stillinger, hvad angår afstanden fra ganen. Det er fx meget svært for tysksprogede (og for andre udlændinge) at høre forskel på følgende fire ord, som kun adskilles ved de forskellige vokaler, betin-

get af de fire forskellige åbningsgrader: *mile*, *mele*, *mæle* og *male*.

I forbindelse med vokalerne må de danske *a*'er (der er flere) nævnes, som er et stort problem for tysksprogede, som kun kender én udtale af dette bogstav, nemlig det dybe, tilbagetrukne [ar], både når der er tale om et langt og et kort *a*. På dansk kender vi også denne udtale af langt *a* foran og efter *r*: *hare*, *rase*. Også det korte *a* kan udtales sådan: *kam*, *kar* nemlig når det *ikke* står foran *d*, *t*, *n*, *s*, *l* eller som ordets sidste bogstav. I disse tilfælde udtales *a* nemlig anderledes: *had*, *hat*, *han*, *kasse*, *kalde* og *ja*. Der er selvfølgelig ingen regel uden undtagelse, og den opmærksomme læser vil måske have bemærket (især hvis han/hun har læst højt), at ordet *anderledes*, hvor *a* står foran *n*, udtales som *a* i *kam*. Også ordet *aldrig* hører til i denne gruppe, og det skyldes også her at der i den følgende stavelse forekommer en [r]-lyd. På denne måde kan man forklare udtalen af *Anders And*, hvor det første ord er en undtagelse, og det andet ord opfører sig efter reglen. Når det lange *a* ikke står i forbindelse med *r*, har vi det berømte danske flade *a*: *gade*, *bage*, som er endnu fladere end det korte. Nogle af denne artikels læsere vil måske have en anden udtale, og det kan skyldes geografiske, aldersmæssige eller sociale forhold; udtalen af *a* på dansk har altid været et ømtåleligt emne. Jeg vil her henvise til det første nummer af *Mål og Mæle* 1974 (1), hvor Jørn Lund har skrevet en artikel om dette.

Konsonanter, d og g

Inden for medlydende (konsonanterne) findes de største problemer i forbindelse med udtalen af bogstavet *d*, som på tysk udtales [d] eller - i slutnin-

gen af stavelsen - [t], og bogstavet *g*, som på tysk udtales [g] eller - i slutningen af stavelsen - [k]. På dansk er udtalen af *d* afhængig af bogstavets stilling i ordet og udtales kun som [d], når det står som ordets første bogstav: *dame*, *de*. I andre stillinger i ordet udtales det "blødt": [ð]: *gade*, *sød*, eller også er det helt stumt, nemlig (normalt) efter *l*, *n* og *r*: *vild*, *hund* og *bord*, og foran *s* og *t*: *gods* og *godt*. Undtagelser er der selvfølgelig altid, selvom de er få (forholdene er ikke ens hos alle dansktalende, her spiller geografien også ind): *bold*, *blond* og *verden*. At *d* kan være stumt er ikke så svært at lære, men udtalen af det bløde *d* er vanskelig for tysksprogede fordi lyden ikke findes i tysk - og den er heller ikke helt magen til den første lyd i det engelske ord *the*, og den opfattes af mange faktisk som et *l*! De kan altså ikke høre forskel på *gade* og *gale*. Det bliver heller ikke lettere af at netop østrigerne (i modsætning til

tyskerne) i forvejen ikke rigtig skelner mellem [d] og [t] i udtalen: et "blødt d" er for dem faktisk et skrevet d, mens et "hårdt d" for dem er - et skrevet t!

Forholdene ved g minder om forholdene ved d, idet g normalt kun udtales som [g] når det står som ordets første bogstav: *gade*, *gø*. I andre stillinger i ordet udtales det "blødt", eller også er det helt stumt. At det udtales "blødt" vil sige at det efter fortungevokaler (*i*, *e*, *æ*, *y*, *ø* og den ene a-variant) og *l* udtales som en lille [j]-lyd: *pige*, *veg*, *væge*, *ryge*, *søge*, *bage* og *vælge*, og efter bagtungevokaler (*u*, *o* *å* og den anden a-variant) og *r* udtales som en lille [w]-lyd: *suge*, *tog* (datid af tage), *låge*, *brag* og *Børge*. Og i de fleste af disse tilfælde kan g normalt også være stumt. Prøv at sige *bage*! Det lyder som *baje* eller *baa*. Eller prøv at sige *suge*! Det lyder som *suwe* eller *suu*. Sandsynligvis vil læseren dog ikke acceptere at g er helt stumt i *låge* og *brag*, altså ikke efter *å* og bagtunge-a.

Andre udtaleproblemer

Et andet fonetisk problem er det berømte danske stød. Dette lydlige fænomen, som kan karakteriseres som en pludselig sammentrækning af stemmelæberne samtidig med en anden lyd, findes ellers kun i lettisk og i meget fjerntliggende sprog. Stødet kan være betydningsadskillende, fx i ordet *hund* over for ordet *hun*. Bemærk at der i ordet med stød forekommer et stumt d! Sådan er det dog ikke altid, fx adskilles ordene *pen* og *pæn* også ved hjælp af stødet, men her på en anden måde: *pen* har stød på *n*, *pæn* har stød på *æ*. Det er næsten umuligt for en udlænding at lære at

bruge stødet i praksis, for det lyder forkert hvis det kommer bare 1/100 sekund for tidligt eller for sent.

Med hensyn til forholdet mellem skrift og udtale er det et stort problem at vokalerne, som i forvejen er svære fordi der som nævnt er så mange af dem, ikke altid udtales som de skrives, men som en anden vokal. Dette gælder især for de korte vokaler. Det er fx ikke nemt at vide, at *lille* udtales med [i], mens *til* udtales med [e]. Hvis man skrev *tel*, kunne man både få den rigtige udtale og udtalen [tæl], rimende på *vel*. *Kylling* udtales med [y], mens *synd* udtales med [ø]. Og ordet *gulv* udtales ikke med [u], men med [å]. Dette fænomen, som kaldes vokalsækning, fordi tungen sænkes én (eller to) åbningsgrader i forhold til udtalen af den vokal som man rent faktisk skriver, er helt almindelig i forbindelse med *r*: både *herre* og *værre* udtales ikke med [e] eller [æ], men med fortunge-a. Fænomenet vokalsækning findes også på tysk, men ikke i samme udstrækning som på dansk, og derfor er det et problem.

Ordstilling

Også inden for grammatikken er der områder som er sværere end andre. Et væsentligt problem er at ordstillingen i danske bisætninger afviger fra ordstillingen i tyske bisætninger. Udsagnsordet står til sidst på tysk, hvad det kun gør på dansk når det ikke er sammensat og der ikke optræder andre led i sætningen: *han siger at han kommer* hedder på tysk *er sagt, daß er kommt*, med samme ordstilling. Men *han siger at han har været syg i en uge* hedder på tysk *er sagt, daß er eine Woche krank gewesen ist*.

Udsagnsord

Mange problemer er forbundet med brugen af udsagnsordene på dansk. Et af dem er anvendelsen af førnutid (*har været*) på dansk, hvor man på tysk bruger nutid (*er*). Skal man på tysk udtrykke at en tilstand har været et bestemt stykke tid og stadig varer ved, bruger man på tysk nutid: *er wohnt seit drei Jahren in Wien (han har boet tre år i Wien)* og *er arbeitet seit 1970 in der Firma (han har arbejdet i firmaet siden 1970)*. Skal man derimod udtrykke at tilstanden har været et bestemt stykke tid og nu er afsluttet, bruger man på tysk førnutid: *er hat drei Jahre in Wien gewohnt (han har boet tre år i Wien)*. Oversættelsen til dansk er den samme, og det er egentlig ulogisk at vi på dansk ikke har den samme skelnen som på tysk: **han bor siden tre år i Wien og han arbejder i firmaet siden 1970*. Med vilje har jeg ikke markeret den anden sætning som ukorrekt, for den slags sætninger er begyndt at dukke op i aviserne i forbindelse med fødselsdage og jubilæer: *siden 1975 er NN fuldmægtig i personaleafdelingen* (og det er han stadig). Ordstillingen spiller muligvis en rolle her, det lyder bedre hvis *siden 1975* står først, men i princippet skulle dette ingen rolle spille, og det ville efter min mening være en praktisk udvidelse af nutidsformens anvendelsesområde.

Et andet problem i forbindelse med udsagnsordene er at vi danskere ikke har nogen speciel form som udtrykker fremtid, dvs. ingen *futurum*. *Er wird morgen kommen* kan oversættes med *han kommer i morgen* (med nutid) eller *han vil komme i morgen*, men den sidste sætning betyder på dansk ikke bare at personen kommer den følgende dag. Når man anvender en

form af mådesudsagnsordet *ville* + navnemåde af det egentlige udsagnsord (her: *komme*), er der også et element af vilje med, hvilket også kan fremhæves ved hjælp af trykket, hvis man siger *vil* med tryk. Skal der udtrykkes vilje på tysk, hedder det *er will morgen kommen*. Også *skulle* + navnemåde af det egentlige udsagnsord, *jeg skal komme i morgen* udtrykker noget mere end den rene fremtid: en pligt, en ordre el. lign. Dansk mangler altså en "ren" fremtid, hvilket naturligvis er et problem, når ens modersmål har en sådan, for der kan jo være tilfælde hvor det klart skal fremgå at der er tale om vilje, og der kan være tilfælde hvor det er uheldigt at udtrykke vilje.

Et tredje problem i forbindelse med udsagnsordene på dansk er at man på tysk har en hel række former, *konjunktiv*, som man ikke har på dansk, i hvert fald ikke uden for faste udtryk som fx *kongen leve*. Konjunktiv bruges på tysk dels i sætninger, hvis indhold strider mod virkeligheden (hypotetiske sætninger), fx *wenn das Wetter besser wäre, würde ich glücklich sein* (hvis vejret var bedre, ville jeg være lykkelig), dels når man refererer andres eller egne ytringer eller tanker (indirekte tale): *er sagt, daß er krank sei* (han siger at han er syg). I forbindelse med de hypotetiske sætninger opstår der normalt ikke problemer for tysksprogede, da der udover konjunktivbrugen også foregår en forskydning af tiden, således at der bruges datidsformer i stedet for nutidsformer, og da denne tidsforskydning også finder sted på dansk, fører dette normalt ikke til fejl.

Inden for indirekte tale er problemerne derimod store, da forholdene på dansk ikke minder om tysk. Jeg hå-

ber i en senere artikel udelukkende at kunne koncentrere mig om dette ret indviklede problem og skal her blot antyde vanskelighederne. Hvis vi bruger *sagte* i stedet for *sagt* i det ovenstående eksempel, hedder det *er sagte, daß er krank sei (han sagde at han var syg)*. Ændringen af udsagnsordet i sætningens overordnede del medfører i princippet ingen ændring af udsagnsordet i sætningens underordnede del på tysk. På dansk derimod følges tidsbrugen ad i den overordnede og den underordnede del, således at *er* bliver til *var*.

Et sidste problem i forbindelse med udsagnsordene er anvendelsen af de to passivformer (lideformer), som findes på dansk, nemlig *blive-passiv*: *hun bliver hentet* og *s-passiv*: *hun hentes*. Blive-passiven svarer formelt til den tyske passiv med *werden*: *sie wird geholt*, og på tysk findes der kun denne passivform. På dansk er tendensen den, at man bruger blive-formen, når man vil udtrykke en engangsforestilling, mens s-formen bruges, når man vil betone det vedvarende, gentagne eller almene, men det er som nævnt kun en tendens, og i princippet kan begge former bruges i langt de fleste tilfælde. Der er også stilistiske for-

skelle mellem de to passivformer, som jeg ikke vil komme nærmere ind på her. Der er dog tilfælde, hvor man ikke har valget mellem de to former. S-formen er obligatorisk, hvis man vil udtrykke noget statisk, fx *landet dækkes af skov*, som betyder *landet er dækket af skov*, og netop ikke *landet bliver dækket af skov*, som ville betyde at der var tale om en engangsforestilling. Blive-formen er obligatorisk, hvis man vil udtrykke noget fremtidigt (og kun noget fremtidigt) i forbindelse med *ville* og *skulle*: *hun vil (eller skal) blive hentet i morgen*, ikke *hun vil hentes i morgen*, som betyder noget andet og indeholder et element af vilje, eller *hun skal hentes i morgen*, som også betyder noget andet og indeholder et element af pligt el. lign.

Andre problemer

Ved ejestedordene er der et problem, idet man på tysk ikke har en forskel som svarer til forskellen mellem *hans/hendes* og *sin* på dansk. Det vil sige at en sætning som *er nahm seinen Hut* på tysk er dobbelttydig, idet den kan betyde at *han* tog sin egen hat eller en andens hat. På dansk skelner vi mellem disse to betydninger; hvis der er tale om personens egen hat, hedder det *sin*: *han tog sin hat*, og hvis der er tale om en andens hat, hedder det *han tog hans hat*. Hovedreglen er, at hvis der skal henvises til grundledet i samme sætning, bruger man *sin*, mens man bruger *hans* eller *hendes* i andre tilfælde. Noget tilsvarende kan ikke udtrykkes med et enkelt ord på tysk. Heller ikke alle danskere har denne skelnen i deres sprog, jo længere mod vest i Danmark man kommer, jo større sandsynlighed er der for at *hans* (eller *hendes*) bruges i begge betydninger.

Det sidste problem jeg vil nævne i denne artikel hænger sammen med, at tvsk er et sprog med kasus (fald), mens dansk ikke er det. Dette bevirker at der til genitivforbindelser (ejefaldforbindeiser) på tysk ofte svarer forholdsordsforbindelser på dansk. Hvis man fx skal oversætte genitivforbindelsen *das Dach des Hauses*, kan man på dansk både sige *husets tag* og *taget på huset*. I visse tilfælde er det dog nødvendigt at anvende en forholdsordsforbindelse, fx hvis man skal oversætte den tyske genitivforbindelse *das älteste der Kinder*, som betyder *det ældste af børnene*. Forholdsordet *af* kan anvendes i mange tilfælde, men i de tilfælde hvor man ikke kan anvende dette forholdsord, er det meget svært for en tysksproget at finde det rigtige, hvilket kan illustreres med følgende eksempler, hvor der på tysk normalt anvendes en genitivforbindelse: *der Ausgangspunkt des Vortrages* kan oversættes til *foredragets udgangspunkt* eller *udgangspunktet for foredraget*; *der Brief des Vaters* kan oversættes til *farens brev* eller *brevet fra faren*; *die Städte des Landes* kan oversættes til *landets byer* eller *byerne i landet*. Som man ser anvendes der i disse eksempler forskellige forholdsord på dansk, og de fleste danske forholdsord kan forekomme i forbindelser som svarer til tyske genitivforbindelser.

Der er mange andre problemer forbundet med at lære dansk, men jeg håber her at have skitseret nogle af de vigtigste. Noget som kunne lette indlæringen af dansk for udlændinge ville være at der fandtes en udtaleordbog, hvor man kunne slå hvert enkelt ord op. Denne bog er allerede lavet, men den ligger desværre kun i manuskript,

idet der endnu ikke har været penge til at udgive den. I øvrigt må det også nævnes at de mest anvendte tysk-danske og dansk-tyske ordbøger, nemlig Gyldendals Røde, ikke har nogen angivelse af ordenes køn eller deres flertalsform på dansk. Man kan altså ikke se om det hedder *en* eller *et sprog* eller om det hedder *sprog*, *sproge*, *sproger* eller noget helt fjerde i flertal. Lad os håbe at disse to i og for sig banale mangler vil blive afhjulpet i den nærmeste fremtid.

Ole Frimann Olesen
f. 1952
dansk lektor ved
Wiens Universitet

Mål & Mæle

Redaktion:
Erik Hansen, Ole Togeby, Carsten Elbro
Lay-out: Bent Rohde
Tegninger: Anne M. Nielsen

Ekspedition:
G.E.C. Gad, Strøget
Dansk og Udenlandske
Boghandel AS
Vimmelskaftet 32
1161 København K.
Telefon 01 15 05 58
Giro 1 00 00 55

Tryk: Hans Jørgensens Bogtrykkeri
København.

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 114,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Får fortænder fortællinger?

Der skulle være så dejligt derude på landet. Men i Bækager stod lyngrisen og gryntede misfornøjet ned mod korenden. Trækvinden rørte i aftensmadden, som var blegrød, og ventede på en Havnelev fra buskøen. Det var så småt med føderationen, at selv lampe-tarmene skreg af sult. Der var ikke noget med bare at tagetage. Maden var rent ud sagt for begyndere, så sej at selv skovridere ville synes, at træsko var barnemad at dreje. Der var for længst gået lakridser i den pæne overflade. Tillidsvækkende, det var, hvad det var. Kvinden så på sit natur, greb en lysten og en forske og genoptog arbejdet på en koble. Da gik døren op, og hendes yngste barn kom ind med gåseler i hånden og råbte: "Morse!"

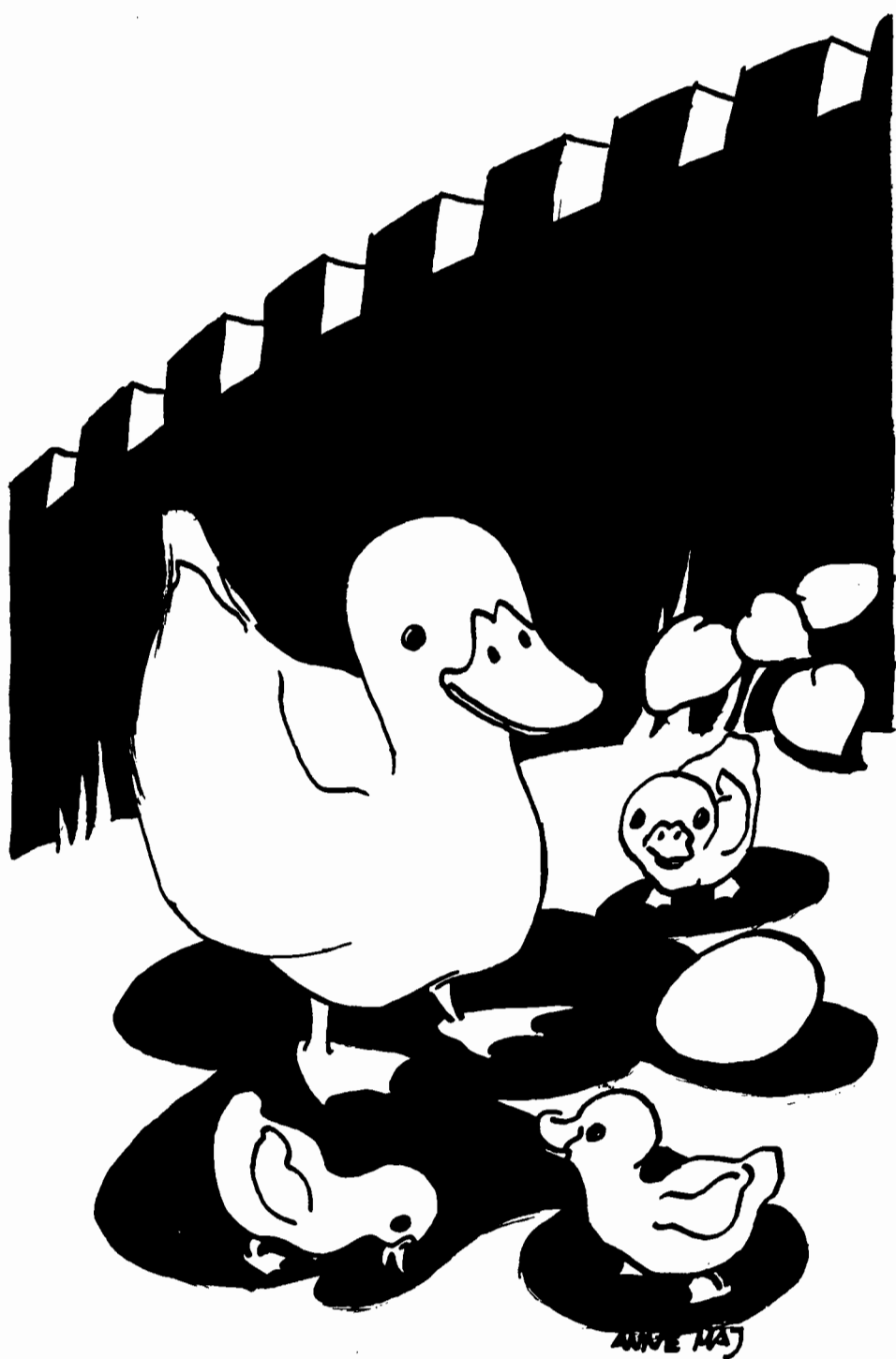
Den historie kan vel tage pippet fra enhver flydende læser og gøre ham eller hende til en snublende begynder. Det vanskelige ved den er, at den indeholder i hvert fald 19 ord, som kan deles i betydningsbærende bestanddele (morfemer) på flere måder. Står der f.eks. *skov-ridere* eller *sko-vridere*, *be-gyndere* eller *beg-yndere*?

Den flydende læser er afhængig af en umiddelbar og automatisk genkendelse af hyppige orddele. Han eller hun udnytter spontant at genkende bogstavkombinationer, som han eller hun har set ofte. Det er denne automatiske genkendelse, der bliver slået i

stykker af ordene, som kan deles på flere måder. Og det er også den, som af og til bliver slået i stykker, når ord er delt uheldigt ved linjebud, sådan som det kan ske, efter at aviserne har indført edb-styret sats.

Det er dog ikke alle vildledende morfemdelinger, der distraherer lige meget. For eksempel er det vel sværere at se tvetydigheden i overskriften og i *begyndere* end i ord som *vandring* eller *lampetarme*.

Jeg har undersøgt effekten af vildledende morfemer ved at vise begyn-

derlæsere i 2. klasse og ordblinde i 7.-9. klasse en række ord, der ligesom *vandring* kan deles på flere måder i betydningselementer. Nogle af ordene er med i historien ovenfor. Jeg sammenlignede så læsningen af disse ord med læsningen af andre ord, der ikke indeholdt vildledende morfemer, f.eks.

vandring - handling
tablet - stakit
benægte - betegne
natur - april

Ordene uden vildledende morfemer blev valgt, så de på alle måder matchede de tvetydige ord. Ordene var lige hyppige, af samme ordklasse, lige lange, nogenlunde lige konkrete osv. På denne måde kunne jeg få et mål for, hvor meget hvert ord vildledte.

Det viste sig, at nogle ord med mulige vildledende morfemgrænser slet ikke virkede vildledende. Det gjaldt f.eks. *natur* og *benægte*. Det var alle ord, hvor det andet led ved en distraherende deling i morfemer begyndte med en vokal.

En oplagt forklaring på dette resultat er, at den vildledende deling ikke er i overensstemmelse med en traditionel stavelsedeling. Ved en traditionel stavelsedeling "trækkes" konsonanten med over på anden stavelse. Derfor er man ikke tilbøjelig til at tage fejl ved *na-tur*, *be-gynder* eller *be-nægte*; men det gør andre ord vanskeligere, f.eks. *lampe-tarme*, *føderation* og *ko-rende*.

Hvis der er to konsonanter, fordeles de ligeligt ifølge traditionen. Det modvirker fejl i *for-tænder* og *skov-ridder*; men det lægger op til fejl i *lak-ridser* og *lys-ten*.

Ved tre konsonanter mellem to navovokaler er delingen mere speget, og man må se, hvordan de faktisk forekommende konsonanter oftest hører sammen. *Sp-* *st-* og *sk-* skilles sjældent, *-ng* skilles sjældent osv. Det modvirker forvirring ved *lyng-risen*, men øger den ved *for-ske*.

Denne afhængighed af en traditionel stavelsedeling er muligvis et resultat af den undervisning, læserne i undersøgelsen havde modtaget. Det er i hvert fald et omdiskuteret spørgsmål, i hvilken udstrækning gode læsere spontant benytter sig af en deling i stavelser, når de genkender ord.

Naturligvis spiller også hyppigheden af betydningselementerne en rolle. *Beg-* er langt fra så hyppigt som første led i et ord som *be-*. Også derfor er *beg-yndere* en usandsynlig deling.

Det er disse forhold, der er med til at gøre *lak-ridser* og *lampe-tarme* til så gode eksempler på ord med flere mulige morfemgrænser. Og det er disse forhold, der kan gøre det vanskeligt at svare umiddelbart på overskriftens spørgsmål, for selvfølgelig får fortænder fortællinger.

Der findes også sammensatte ord, hvor de enkelte led kan betyde flere ting. For eksempler er *regnskab* på en vis måde synonymt med *brusekabine*, ligesom *daglejer* er det med *sofaer*, og *billetter* er det med *donkraft*. Men det er en helt anden historie.

Skulle nogen blandt læserne ligge inde med flere eksempler på ord, der kan deles i betydningseenheder på flere måder, så skriv til Mål & Mæle. Der kan sikkert komme flere særlige historier ud af ordene.

CE

Menneskene har ingen fremtid!

Menneske hedder i bestemt form flertal *menneskene*. Altså *ét menneske*, *mennesket* - *to mennesker*, *menneskene*.

Ordet er helt enestående i sin uregelmæssighed. Alle andre ord der ender på *-r* i flertal, beholder naturligvis dette *r* i bestemt form: *piger*, *pigerne* - *handsker*, *handskerne* - *aviser*, *aviserne*. Men altså helt skævt og uregelmæssigt: *mennesker*, *menneskene*.

Dette rod kommer af at ordet i middelalderen havde to flertalsformer, en uden endelse og en med endelsen *-r*. Det hed altså både *to menneske* og *to mennesker*. Til *to menneske* svarer *menneskene* uden *r*, og til *to mennesker* svarer *menneskerne* med *-r*. Disse to bøjninger er så i tidens løb blevet blandet sammen, så vi fik ubestemt form *mennesker* uden *-r*.

Naturligvis har den logiske og systematiske form *menneskerne* eksisteret hele tiden, og fx Holberg gik ind for *menneskerne*. Han siger et sted:

"nogle skriver *Menneskene*, andre *Menneskerne*. Den sidste Maade er den sikkerste, saasom den grundes paa Analogien" - analogi er regelmæssighed og system.

Men selvfølgelig blev den dårlige form *menneskene* den korrekte. Det er en af de nederdrægtigheder der er så mange af i sprogrigtighedsproblemerne. At tale og skrive korrekt er meget tit at kunne huske en eller anden ulogisk og uregelmæssig form. Herved skiller man sig ud fra alle dem der ikke har andet end den sunde fornuft at holde sig til.

Men nu ser det alligevel ud til at den gode gamle form *menneskerne* er ved at vinde. Det er praktisk taget den eneste man hører hos yngre mennesker, og den er omsider kommet med i Retskrivningsordbogen.

Menneskene har ingen fremtid - men det har *menneskerne*!

EH

Indvandrererelevs danskfærdigheder

Hvorfor klarer de sig så forskelligt?

Siden slutningen af 1960'erne har det danske gadebillede ændret sig meget. I hvert fald i de større byer, men også i mange mindre. Der er kommet nye mennesker til, som adskiller sig betydeligt fra de »traditionelle danskere«. Det er indvandrere (som tidligere kaldtes fremmedarbejdere) og flygtninge. De har vakt en del postyr - også politisk i den senere tid. Det er således grundigt lykkedes for os danskere at sætte et spørgsmålstejn ved den tolerance og frisindethed, vi ellers bryster os af.

Men indvandrerne har også påvirket os på andre måder. Tænk blot på vores spisevaner. Pitabrød, for blot for at nævne en enkelt ting, var således helt ukendt herhjemme for ikke så mange år siden. Og pigernes påklædning. Den er på mange måder påvirket af indvandrerne.

Vi påvirker imidlertid også dem på mange måder. En af dem er, at de lærer sig dansk. Og en af de institutioner, som påvirker indvandrerbørnene mest, er skolen. Det er jo netop folkeskolens opgave at påvirke børnene.

På det sproglige område er vi imidlertid ikke så dygtige, som vi gerne ville være. Der gøres et stort og engageret arbejde af mange lærere, men alligevel klarer indvandrer eleverne sig gennemgående ikke så godt som de danske kammerater. Det er der forsket en del i, men ikke nok, i de se-

ner år. I det følgende skal én af disse undersøgelser omtales. Men først vil jeg gøre rede for, hvorfor jeg gik igang med den.

Er tyrkerne mon dummere end jugoslaverne?

Blandt lærere, som har erfaring i undervisning af indvandrer elever, er det en almindelig opfattelse, at de forskellige indvandrergrupper klarer sig forskelligt i skolen. Det fremgår bl.a. af en undersøgelse, som skoleinspektør Vagn Jakobsen lavede i København i 1980. Undersøgelsen blev udsendt af Københavns Kommunale Skolevæsen under titlen »Hvordan klarer de sig?« Det fremgår af den, at indvandrer eleverne klarer sig dårligere end de danske elever, men også at de ikke klarer sig lige dårligt.

Vagn Jakobsen bad de lærere, som havde haft indvandrer elever, om at vurdere dem. Det er altså lærernes vurdering, vi hører om i undersøgelsen.

Et af de spørgsmål, Vagn Jakobsen stillede, var, hvordan elevernes generelle muligheder for indlæring skønnes at være. Det var altså meningen, at lærerne skulle vurdere elevernes »skolebegavelse«, når man prøvede at se bort fra sprogproblemer og kulturforskelle. I almindelighed vurderede lærerne indvandrer eleverne på linie med den danske sammenligningsgruppe på dette spørgsmål. Men

går man ned i undergrupperne, viser der sig nogle interessante forskelle. Lærerne skulle vurdere på en skala

med 3 trin, og fordelingen for de 3 største grupper indvandrerbørn så således ud:

	over middel	middel	under middel
pakistanere	36%	57%	7%
jugoslaver	33%	58%	9%
tyrker	26%	52%	22%

Det ser altså ud, som om tyrkerne efter lærernes opfattelse gennemgående er dummere end pakistanere og jugoslaver. Vagn Jakobsen bemærker, at forskellen måske kan skyldes lærernes fordomme. Der kan nu også tænkes andre årsager.

Der er en god tradition for, at lærere i den danske folkeskole tager store individuelle hensyn og behandler hvert enkelt barn som et særtilfælde. Det er en fordel i undervisningen, men det kan medføre skævheder i en vurderingssituation som her. Der kan jo være andre årsager end de individuelle forskelle i »skolebegavelse« til, at eleverne klarer sig forskelligt - fx. de sociale forskelle. En lang række undersøgelser har således påvist, at der også i vurderinger af danske elever er skævheder, som netop korresponderer med sociale forskelle.

Der er imidlertid ikke tvivl om, at de forskellige indvandrergrupper klarer sig forskelligt i folkeskolen. Det demonstrerer en række andre undersøgelser. Hvis lærerne ikke havde ret i, at tyrkerne er dummere end de andre indvandrerelver, så har de ret i, at tyrkerne ofte klarer sig dårligere i skolen.

Der er forsøgt forskellige begrundelser for dette. Blandt andet har man formodet, at det kunne hænge sammen med elevernes forskellige modersmål. Udgangspunktet for denne

tankegang er, at sproget er et af de vigtigste medier i undervisningen. Det kan derfor være nærliggende at forestille sig, at store sproglige forskelle kunne medføre forskelle i udbyttet af skolegangen.

Det er denne antagelse, jeg har forsøgt at undersøge nærmere.

Undersøgelsens tilrettelæggelse

I en sproglig undersøgelse af mange personers sprogbrug er man oftest nødt til at vælge nogle sproglige detaljer ud og koncentrere sig om dem. Det har jeg også været, og jeg valgte at fokusere på indvandrerelvernes beherskelse af dansk ledstilling (ordstilling). Det kan måske forekomme mindre væsentligt for beherskelsen af dansk, om ordene nu kommer i den »rigtige« rækkefølge, men det er nu ikke så ligegyldigt endda.

Det er netop karakteristisk for dansk, at der er en fast ledstilling, således at man, hvis man bytter om på leddenes placering i sætningen, får enten en sætning, som skurrer i ørene på alle indfødte danskere, eller en sætning, som har en anden betydning end den oprindelige. Tydeligst er det nok i spørgsmål, der netop markeres med ledstillingen (*han kommer i morgen - kommer han i morgen?*) Her adskiller dansk sig fra en lang række af indvandrersprogene, og det er da også karakteristisk, at netop spørgsmåls-

formuleringen ofte læres relativt sent af elever med andre modersmål.

Det forhold, at vi på dansk ligesom på svensk har en fast ledstilling, er af nogle svenskere kaldt »pladsholder-tvungen«. De siger, at det er noget karakteristisk for et lille antal nordvest-europæiske sprog, hvor ledstillingen primært har sætningsstrukturerende funktion, mens den i de fleste andre sprog er betydningsbærende. Det er altså dansk, som er det mærkelige, og indvandrersprogene, som er de »normale«. Det kan illustreres ved følgende eksempel, som Finn Thiesen anvender i bogen »Indvandrere - indvandrersprog«, der udkommer i dette efterår. Den danske sætning *den lille dreng spiste den store fisk* kan på urdu formuleres med 6 forskellige ledstillinger, der alle har den samme hovedbetydning, mens de tilsvarende kombinationer på dansk vil medføre afgørende ændringer i betydningen:

den store fisk spiste den lille dreng

spiste den lille dreng den store fisk?

spiste den store fisk den lille dreng?

den store fisk (som) den lille dreng spiste...

den lille dreng (som) den store fisk spiste...

Mange af disse forhold ville under andre vilkår ikke betyde så meget i praksis, da en indfødt dansker med lidt god vilje let kan gætte sig til, hvad meningen skal være. Problemet er imidlertid, at danskere i almindelighed vist ikke har så megen sproglig tolerance. Prøv selv at karikere en udlænding, som taler gebrokkent dansk. Det vil ofte være ledstillingen, man så bytter om på. »Cirkusdansk« kalder nogen den slags sprog - og dermed karakteriserer de jo blandt andet deres egen sproglige tolerance.

I undersøgelsen brugte jeg en svensk test, som er udviklet af Kenneth Hyltenstam. Den kunne umiddelbart oversættes, da svensk og dansk på dette felt ikke afviger fra hinanden. Der indgik 72 forskellige sætninger repræsenterende 7 forskellige sætningstyper. De blev skrevet, således at eleverne skulle indsætte et ord på to mulige pladser i en sætning, nemlig dér, hvor indfødte danskere normalt ville placere det, og dér hvor indvanderne er tilbøjelige til at sætte det. Det så således ud, idet bogstaverne i parentes repræsenterer de forskellige sætningsmønstre:

- (A1) ikke Vi ____ bliver ____ i København
- (A2) ikke Det er godt, at han ____ må ____ køre bil
- (B) hun » ____ drikker ____ kaffen hjemme?« spørger han
- (C) ser Ved parken ____ du ____ en skole
- (D) de Ole spørger, om ____ vil ____ spise klokken 12

(D2) vil Ole siger, at ____ han ____ spille i klubben

(E) brevene Viskriver ____ i aften ____

Eleverne skulle så indsætte ordene til venstre for sætningerne på de pladser, som de mente var de rigtige.

I undersøgelsen indgik godt 150 indvandrerelever og lidt flere danske elever fra 4. og 6. skoleår. Indvandrereleverne udgjorde så godt som hele den jugoslaviske, pakistanske og tyrkiske elevgruppe på disse klassetrin i Københavns Kommune, men de repræsenterede mere end 3 modersmål, hvad der fremgår af følgende oversigt:

JUGOSLAVIEN: albansk, make-donsk, serbokroatisk, tyrkisk.

PAKISTAN: panjabi, urdu.

TYRKIET: kurdisk, tyrkisk.

Det kunne således lade sig gøre at sammenligne på kryds og tværs mellem nationalitet og modersmål. Foruden disse to oplysninger om eleverne var der indhentet viden om en række andre baggrunds faktorer, og disse indgik naturligvis også i bearbejdelsen af resultaterne.

Indsamlingen af materialet fandt i almindelighed sted under elevernes intense medvirken, og vi sluttede hvert sted af med en snak over en sodavand. En af de første dage kom jeg til at sige, at jeg var misundelig på dem, fordi de kunne 2 sprog så godt. Det vakte almindelig undren hos dem, så jeg forsøgte at indflette en bemærkning om det alle de øvrige steder også. Med det samme resultat overalt. Man kunne få en mistanke om, at noget af det de også lærer i skolen er, at

deres modersmål ikke kan bruges til noget.

Hvad kom der ud af det?

I det følgende skal jeg komme ind på nogle af de klareste resultater, der kom ud af den statistiske bearbejdelse.

Man er naturligvis altid interesseret i indlæringsrækkefølgen, da den kan have betydning for tilrettelæggelsen af undervisningen i dansk for disse elever. Hvis man går ud fra, at antallet af afvigelser fra den danske norm kan være en målestok for rækkefølgen, så viste det sig, at den første sætningstype, indvandrereleverne lærer sig, er hovedsætningen (type A1 i eksemplerne ovenfor). Det er ganske naturligt, for det er dem, de hører oftest.

Den specielle danske ledstilling i bisætningerne lærer de derimod først noget senere. Der er således langt flere afvigelser i denne type (A2). Hvem kan da også forestille sig, efter omhyggeligt at have lært sig, at det hedder

du kommer ikke

at det ikke skal hedde

Jeg går, hvis du kommer ikke

Ledstillingen i bisætninger med nægtelse er en af de mere markante afvigelser, og det er da også ofte den sætningstype, danskere bruger, når de vil karikere udlændinges dansk.

Den sætningstype, som scorede højest i afvigelser, var imidlertid ja-nej-spørgsmål (type B). Den adskiller sig

jo også fra alle de andre typer, ved at udsagnsleddet står forrest.

Det ser altså ud til, at jo mere ledstillingen adskiller sig fra ledstillingen i den fremsættende hovedsætning, jo senere læres den. Samtidig kan det konstateres, at jo mere kompleks sætningen bliver, jo flere afvigelser er der. Det er for øvrigt interessant, at den sproglige udvikling hos disse elever, som skal lære sig dansk som andetsprog, på flere områder minder om modersmålsudviklingen hos danske børn.

Elevernes alder spillede tilsyneladende ingen rolle for deres tilegnelse af dansk. Der var ikke forskel på antallet af afvigelser hos eleverne fra 4. klasse og eleverne fra 6. klasse. Nu kan denne oplysning imidlertid ikke tillægges den største vægt, idet opholdslængden varierer, og materialet er for lille til, at der kan siges noget om levealder i forhold til opholdslængde.

Derimod er det ganske klart, at opholdslængden i sig selv er ganske afgørende. Jo længere eleverne havde opholdt sig i Danmark, jo færre afvigelser havde de statistisk set. Man kunne fristes til at sige, at det altså blot gælder om at vente tilstrækkeligt længe, så lærer de sig det selv. Det er der naturligvis en hel del om, men samtidig kunne det konstateres, at der var nogle få af de elever, som havde været her længe, der stadig havde ganske mange afvigelser. Der er altså stadig brug for lærerne!

Det, jeg var mest spændt på, var naturligvis, hvordan nationalitet og modersmål gav sig udslag i antallet af afvigelser. Ved den statistiske bearbejdelse viste det sig, at ingen af disse

faktorer tilsyneladende havde nogen væsentlig betydning. Det stemte jo slet ikke overens med de standpunktsprøver, man tidligere havde taget i København.

Hvis de to faktorer, nationalitet og modersmål, blev kombineret, viste det sig imidlertid, at der fremkom en tredeling af eleverne, som var gennemgående for så godt som alle sætningstyper. Det illustreres af følgende tabel, hvor procenttallene angiver andelen af fejlfri sætningstyper.

Som det ses, spiller nationalitet i sig selv ingen rolle. Såvel tyrkerne som jugoslaverne er fordelt på flere grupper. Men heller ikke modersmål er i sig selv tilsyneladende afgørende. De tyrkisktalende tyrker og jugoslaver befinder sig jo på hvert sit niveau.

Tabellen kan vist kun fortolkes på én måde: det er forældrenes sociale baggrund, der er afgørende. Der er således ingen tvivl om, at det jugoslaviske uddannelsessystem minder mest om det danske. Derfor finder vi de fleste jugoslaviske grupper i den øverste gruppe. Flere undersøgelser viser imidlertid, at den albansktalende befolkning i Jugoslavien skiller sig ud fra resten, hvad såvel indtægt som uddannelse angår. Det gælder i hvert fald den generation, som svarer til indvandrerelevers forældre. Og de kurdisktalende tyrker er jo som bekendt en sprogligt undertrykt gruppe i hjemlandet.

Det er altså en social faktor mere end det er en national eller sproglig faktor, som er afgørende for indvandrerelevers skolesucces.

Hvad gør vi så ved det?

Det er et godt spørgsmål, som man siger, når man ikke kan svare. Vi behø-

fra »Indvandrer dansk er flere ting«.

Nationalitet - sprog	A1	A2	B	C	D1	D2	E
tyrkisk - kurdisk	75%	33%	10%	60%	55%	69%	26%
jugoslavisk-albansk							
tyrkisk - tyrkisk							
pakistansk - urdu/ panj.	92%	45%	35%				71%
jugoslavisk-tyrkisk							
jugoslavisk-serbokr. /make- dansk	100%	86%		100%	86%	100%	
ialt	91%	57%	31%	79%	71%	87%	66%

ver imidlertid ikke gå så langt for at finde hjælp.

Også de danske elever klarer sig forskelligt i skolen. Og også for de danske elevers vedkommende er den sociale faktor af afgørende betydning. Det demonstrerede Socialforskningsinstituttets undersøgelse i 1960'erne - 70'erne med al ønskelig tydelighed. Disse undersøgelser var blandt argumenterne for gennemførelsen af den nye skolelov i 1975, hvor enhedsskolen indførtes Danmark. Forud for lovens gennemførelse var der gået en række skoleforsøg, der syntes at de-

monstrere, at man ved at undlade at dele eleverne kunne modvirke den sociale skævhed i uddannelsessystemet. Grundelementerne i forsøgene var fællesskab og individualisering. Det sidste forstået således, at man forsøgte at tage udgangspunkt i det, de enkelte elever kunne, i stedet for at kassere det som ubrugeligt i skolen.

Måske skulle man tænke på samme måde, når det gælder indvandrerelverne. Det gør man faktisk nogle steder, med det resultat, at tosprogede lærere er blevet uundværlige i skolen.

*Jørgen Gimbel,
født 1935.*

*Lektor i dansk sprog ved Danmarks
Lærerhøjskole*

Jørgen Gimbel: »Dansk er flere ting« kan fås ved henvendelse til Institut for Dansk Sprog og Litteratur, Danmarks Lærerhøjskole. Tlf. 01 69 66 33, lokal 2862.

Døgneren, Degneren og Genneren

Det er helt almindeligt, at man ud fra udsagnsord udleder stillingsbetegnelser ved at tilføje et *-er* til stammen, f.eks. *mal*, *mal-er*, *tegn*, *tegn-er*, *digt*, *digt-er*. Den samme lette form for afledning findes i slang fra gammel tid. Kaj Bom nævner fra 1958 "en stepper" om en der stikker af fra fængslet - eller skolen - f.eks. fra en nylig tildelt "sveder" (svedetime). Interessant er det at i bestemt form bliver der oftest tale om en lokalitet. "Svederen" bruges især om lokalet hvor man "sveder" den. Heri følger slang almindelig grammatisk praksis. Fællesnavnet *rådhusplads* bliver, når vi tænker på en bestemt lokalitet i en by, til *Rådhuspladsen*, ligeledes *Grønttorvet*, *Kvægtorvet*, *Halmtorvet*, *Bispeengen*, *Dalvangen* - og her er der endda tale om ord, der mest fornemmes som egenavne. Fra min drengetid husker jeg, at vi sagde: "Går du med over på "Nøren" (ingeniørfælleden)?" Og jeg havde en fætter, der boede langt af led og derfor ikke gik i vandet på "Helgoland" (i Svanemøllebugten), men på "Gasseren" - en sagnomspundet badeanstalt i Gasværkshavnen (det var før man opfandt forureningen).

Politiken havde 7/3-87 en artikel om gammeldags gadeautomater under overskriften "Datidens døgner". I det indre København er der endda en døgnskiosk som på sit skilt kalder sig "Døgneren".

I min tid som dansklærer i Nordvestkvarteret, København, fra 39 - 79, traf jeg ofte på dette fænomen, især

fra 50'erne og videre frem. Udviklingen gik rask i denne retning og er vedblevet dermed efter kollegers udsagn. Slangsproget er blevet mere anvendt og accepteret, også i kredse som før "virkelig holdt sig for gode til den slags."

Eksemplerne i hosstående oversigt er mest mine egne, suppleret med venners og fine ting fundet i Kaj Boms slangordbog samt politikens nyeste opus.

Min kone smiler indforstået, når jeg nu foreslår en tur på "Glypperen", undskyld Glyptoteket!

Navneord afledt af navneord

Listen har slang med *-er* oftest efterfulgt af bestemthedsendelsen *--en* og angiver da gerne en lokalitet.

baderen baderummet.

baghyler samleje bagfra.

bibberen, biblioteket.

bifferen, biffen, biografen.

Byggeren byggelegepladsen, "slaget om Byggeren" dvs. Byggelegepladsen på indre Nørrebro.

Dammeren Damsøbadet.

Degneren Degnemosen (fra Kaj Bom).

disker, disser diskotek-fan.

fritteren fritidshjemmet.

fjernerne, flimmeren, fjernsynet.

Genneren Genforeningspladsen (fra Kaj Bom).

grilleren grillbaren.

haveren havebetjenten (fra Kaj Bom).

kolleren kollektivet.

legeren legepladsen (fra Kaj Bom).

Levneren Levnedsmiddelinstitutet (oplyst fra ansatte).

losseren lossepladsen (fra Kaj Bom).

moserer moseopsynsmanden (fra Kaj Bom).

Nøren Ingeniørfælleden.

præpper præparant.

pølleren pølsevognen (fra Kaj Bom).

socialer dynefrakke købt for bistands-hjælp.

spaner (Nudansk Ordbog: **spanner**) en der lur på andres sex; jeg hørte det første gang i 50'erne i forbindelse med et meget benyttet sted i Dyrehaven (til både-og!), stedet blev afspærret af samme grunde; skulle stamme fra tysk, men jeg tror det er fra svensk *spana* (udspejde), måske kommet ind i krigens tid via svensk radio, *spaningsvärksamhet*, *spaningsplan*; jeg kender det i dansk kun som slang udtalt med langt a.

spasser spastiker (fra 60'erne); **spas-servolvo** kørestol (oplyst fra spastiker).

spritteren spritduplikatoren (60'erne), **spritter** er gammel betegnelse for dranker, mere moderne for spritpen.

svømmeren svømmehal.

superen supermarkedet, "di så får-bruervænlie hæne i "superen" (arbejderdigteren Gustav Christian-sen).

tandbrækker, gulvbrækker tandlæge (skoleslang).

tusser tuschpen(ne).

underhylere underbukser.

vuggeren vuggestuen (fra Kaj Bom)

Navneord afledt af udsagnsord

kradser rundstykke med sennep.

lyner betjent med gammeldags hjelm, der hade kam af messing. **lyne**,

20'ernes drenge råbte "a' banen! Det lyner!" (og så løb man.) Ordet er helt fra 1907, ligesom *strisser* af schweizertysk *strizi* (vagabond), *strømer* fra plattysk (vagabond), men først fra 1967 i nuværende betydning; absolut med negativ ladning (pejorativt).

rutcheren rutchebanen.

spiseren spiselokalet.

stønner udøver af telefonsex (fra 80'erne).

sveder eftersidningstime eller person der sidder efter, af "at svede eller sveske den".

Navneord afledt af tillægsord

lebber, lesber lesbisk kvinde; **lesbe**, "vi skal hen å se pigerne lesbe! (skoleslang, 1973).

slapper slap person, person der går ind for en "blød" linie i politik.

strammer person der er "hård i filten" også om politisk holdning; både *slapper* og *strammer* er vistnok to af Mogens Glistrups udødeligheder, i hvert fald af Fremskridtspartiets småbidrag til kulturarven.

Sammenfatning

Denne ordtype afledes oftest af navneord, sjældnere af udsagnsord og sjældent af tillægsord. Endelsen er -er plus ofte bestemthed. Bestemthedsendelsen er ufravigelig for afledninger af udsagnsord, når det gælder stedbetegnelse. Ved navneord forekommer en del ultrakorte afledninger uden -er, men med bestemthedsendelse alene: *biffen*, *fysen*. Interessant er det, at fælleskøn er enerådende; undertegnede kender ingen eksempler på -et.

Henning Hassing Scheller
f. 1914
lærer, maler og cand. mag.

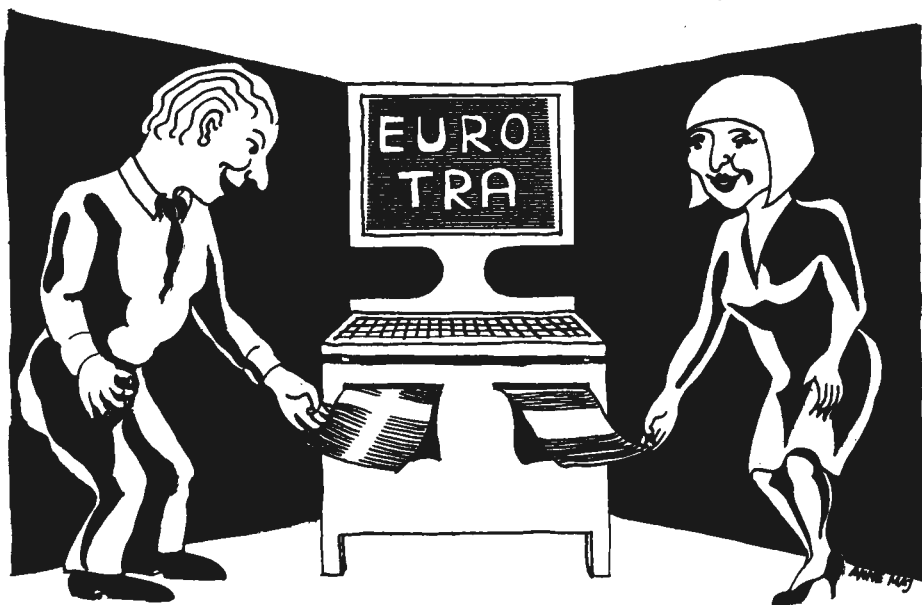
Oversættelse i Eurotra

Oversættelsessystemernes historie

Midt i 50'erne så man de første spæde forsøg på at fremstille maskinoversættelsessystemer. Ganske vist havde der været tidligere forsøg, men i 1954 blev det første system - et tosproget mellem russisk og engelsk præsenteret i USA. Dette blev brugt inden for USA's luftvåben indtil ca. 1970, hvor det blev afløst af et system kaldet SYSTRAN. I 1976 købte EF en engelsk-fransk variant af SYSTRAN systemet.

1. generationssystemer

Disse førnævnte oversættelsessystemer hører hjemme i 1. generationssystemerne, som er konstrueret til at oversætte mellem to sprog. Desværre har disse den svaghed, at de bygger på meget enkle principper for maskinoversættelse. 1. generationssystemer består af en tosproget ordbog og et analyseprogram, som kun foretager grammatisk analyse af ordenes endelser, ikke af sætningen og dens led. Egentlig er der stort set kun tale om en udskiftning af ord fra det ene sprog til det andet.

Resultatet er da også, at man får direkte fejloversættelser. Nedenfor ses tre eksempler på en tekst, som er oversat af en maskine og en oversætter. 1: er teksten på fransk, 2: er maskinens version af oversættelsen til engelsk og 3: er en oversættelse lavet af en menneskelig oversætter. Eksemplet viser, at maskinen ikke kan skelne mellem den udvidede tid på fransk (le passé surcomposé) *a été installé* og *installé* som et tillægsord.

1: La programmation du micro processeur a été réalisée au cours de l'année 1980 et le matériel installé aux Houillères d'Aquitane dans les premiers jours de janvier 1981.

(Programmeringen af mikroprocessoren er blevet gennemført i løbet af året 1980 og materiellet installeret i kulminerne i Aquitanes i de første dage i januar 1981.)

2: The programming of the microprocessor was achieved during the year 1980 and the installed equipment to the mines of Aquitane in the first January 1981 days.

(2. Programmeringen af mikroprocessoren blev gennemført i året 1980 og det installerede udstyr til minerne i Aquitares i de første januar 1981 dage.)

3: The microprocessor was programmed in 1980 and the equipment installed in the mines of the Houillères d'Aquitane in early January 1981.

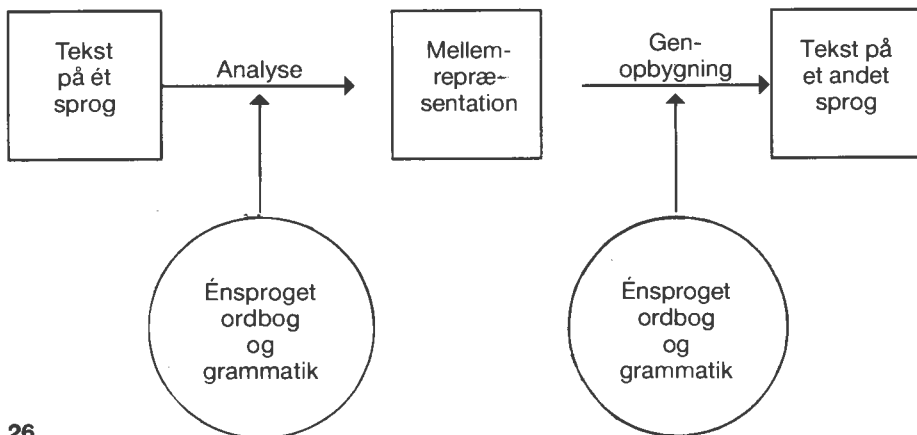
(3. Mikroprocessoren blev programmeret i 1980 og udstyret installeret i minerne i Aquitares først i januar 1981.)

Figur 1.

2. generationssystemer

Det blev snart klart, at for at lave et bedre oversættelsessystem ville det være nødvendigt med en mere dybtgående sproglig analyse af teksterne, og dermed var 2. generationssystemerne i gang. I disse systemer lægger man bl.a. vægt på at vide, hvilken funktion de enkelte ord har i sætningen, om de står som grundled eller genstandsled, om man har en aktiv eller passiv sætning. Et eksempel på disse systemer

Figur 2

er et tre-trinsprogram, hvor maskinen efter den grammatiske analyse på det ene sprog oversætter den grammatiske repræsentation, som er resultatet af analysen, til en grammatisk repræsentation på det andet sprog og derefter genopbygger sætningen på det andet sprog ud fra den oversatte grammatiske repræsentation, se figur 3.

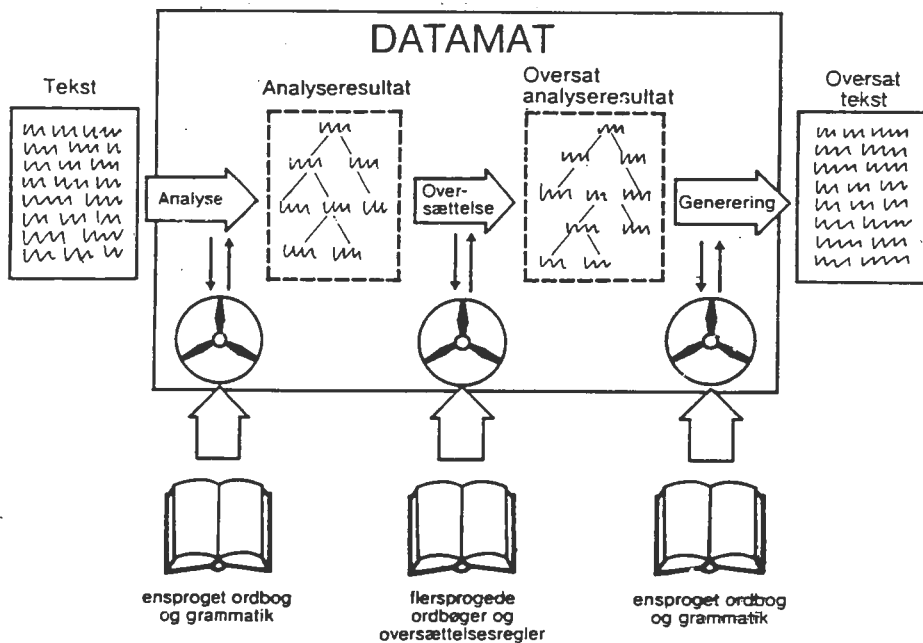
Overførselsmodellen

Den model, vi arbejder med i EUROTRA, er et sådant tre-trinsprogram. Denne hører også hjemme i 2. generationsystemerne. I denne model sker selve oversættelsen altså som en "overførsel" af en grammatisk repræsentation til en anden, se figur 3.

Overførselsmodellen egner sig især, når der er tale om oversættelser mellem mange sprog, fordi man i denne model lægger så stor vægt på analysen og genopbygningen, og i øvrigt kan udvide med flere sprogpar. På figur 4, (bagsiden) repræsenterer pilene analyse og genopbygning på hvert sprog, dvs. at hvert enkelt sprog kan bruge det samme analyseprogram, ligegyldigt hvilket sprog det skal oversættes til.

Linierne i cirklen i midten repræsenterer sprogparrene, man oversætter mellem. Overførselsmodellen egner sig glimrende til den form for oversættelse, der er planlagt i EF-Kommissionens projekt, som går under navnet EUROTRA.

Figur 3.

Eurotrasystemet

EUOTRA er navnet på "EF Kommissionens forsknings- og udviklingsprojekt til fremstilling af et avanceret maskinoversættelsessystem", der kan oversætte fra et EF-sprog til et hvilket som helst andet. EF har verdens største oversættelsestjeneste, ca. 2.300 ansatte og et årligt budget på ca. 3 milliarder kroner. Til trods herfor er der ikke kapacitet nok til at få oversat den stadige strøm af dokumenter som flyder igennem EF. Alle dokumenter skal i princippet oversættes til alle EF sprogene, så der er derfor tale om en betydelig mængde. Dette mål kan, med det antal oversættere der er ansat, ikke nås, derfor er der til stadighed nogle sprog, der ikke bliver oversat.

Naturligvis kan de fleste, der deltager i EF-samarbejde, engelsk, og dette sprog er tilsyneladende velrepræsenteret, men det ville være ønskeligt, om alle blev oversat. Desværre er det ofte de små sprog som dansk, der ikke bliver oversat til og fra, så derfor er det en stor fordel for dansk, at beslutningen om at fremstille et maskinoversættelsessystem blev taget i 1982. Det resultat, der forventes at komme ud af eksperimentet, vil være en råoversættelse, som kan lette oversætterne for rutineopgaver. Oversætterne skal derefter kun revidere det, maskinen har oversat, og det vil formentlig resultere i, at der kan ekspederes flere dokumenter gennem systemet.

Når man fortæller om Eurotra, hender det ofte, at man bliver spurgt, om vor hensigt er at gøre en masse oversættere arbejdsløse. Svaret herpå er et klart *nej*. Den menneskelige faktor er meget vigtig i oversættelsesprocessen,

da det vil være umuligt for en maskine at lave så god en oversættelse, som et menneske kan gøre. Når man er inde på begrænsninger i oversættelseskvaliteten vil det være på sin plads at gøre opmærksom på, at et system som det, Eurotra har givet sig i kast med, naturligvis ikke kan bruges til skønlitterære tekster, fordi systemet kræver, at det, der skal oversættes, er grammatisk korrekte sætninger. Oversættelsessystemet er planlagt til tekster inden for et bestemt emneområde, nemlig informationsteknologi.

Organiseringen

Projektet bliver udviklet decentralt, dvs. med en gruppe sprogforskere i hvert af EF landene. Dette er besluttet, fordi man gerne har villet styrke forskningen inden for datamatisk sprogvidenskab i de enkelte EF lande. I EF er der 9 sprog, og hvert af disse sprog skal oversættes til de 8 andre. Da dette giver ialt $9 \times 8 = 72$ sprogpar, er det økonomisk at lægge så meget arbejde som muligt inden for det enkelte sprog, hvilket er en af årsagerne til, at man valgte overførselsmodellen.

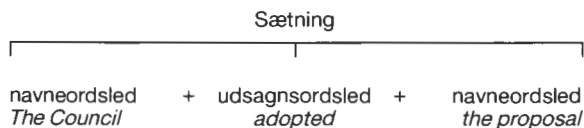
Systemet er udviklet i moduler, dvs. systemet består af delprogrammer, som fungerer uafhængigt af hinanden. Det gør systemet mere overskueligt og lettere at rette i. Der er programmer for oversættelse mellem hvert sprogpar, og desuden er der moduler for den sproglige genopbygning på hvert enkelt sprog.

Analyse

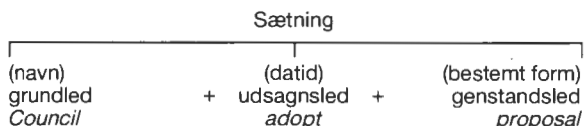
Repræsentation 1:
repræsentation af sætningens
umiddelbare led: Navneordsled,
udsagnsordsled, biordsled.

Analyse

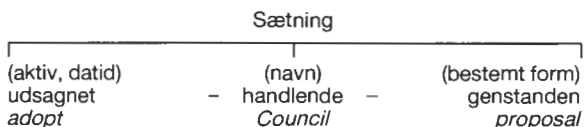
Repræsentation 2:
repræsentation af sætningens
grammatiske led: grundled,
udsagnsled, genstandsled,
biled.

Analyse

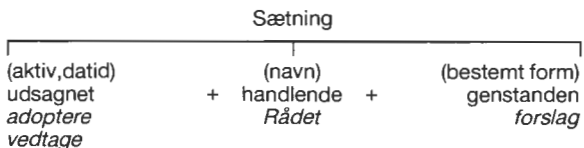
Repræsentation 3:
repræsentation af sætningens
dybdegrammatiske eller
indholdsmæssige led: omsagnet,
den handlende, genstanden,
instrumentet, måden, osv.

Overførsel

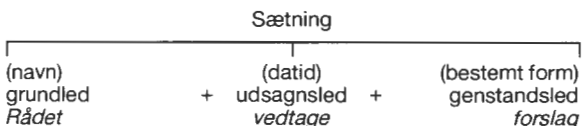

Repræsentation 3:
repræsentation af sætningens
dybdegrammatiske eller
indholdsmæssige led: omsagnet,
den handlende, genstanden,
instrumentet, måden, osv.

Genopbygning og filtrering

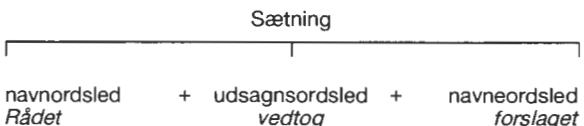
Repræsentation 2:
repræsentation af sætningens
grammatiske led: grundled,
udsagnsled, genstandsled,
biled.

Genopbygning

Repræsentation 1:
repræsentation af sætningens
umiddelbare led: navneordsled,
udsagnsgrundled,
biled.

Genopbygning

tekst på det andet sprog

Rådet vedtog forslaget

Har man f.eks. sætningen "the Council adopted the proposal", vil maskinen ved overførslen slå op i ordbogen og finde ud af, at "adopt" kan betyde "adoptere" og "vedtage". Det er klart, at her har maskinen brug for nogle flere oplysninger for at kunne løse problemet. På det indholdsmæssige niveau har man imidlertid i ordbogen indlagt oplysninger om de indholdsmæssige egenskaber ved hvert enkelt ord. I det konkrete tilfælde vil der være en oplysning om, at udsagnsleddet *vedtage* kun kan tage grundled, som har det semantiske træk MENNESKELIG, og kun kan tage genstandsled, som har trækket IKKE-MENNESKELIG. Det er kun mennesker, der kan vedtage noget, og det, de vedtager, er ikke mennesker. For ordet *adoptere* derimod gælder den regel, at det kun kan have grundled, der har trækket MENNESKELIG, og kun genstandsled der også har trækket MENNESKELIG.

Når maskinen nu på grundlag af den overførte repræsentation 3, skal genopbygge den danske sætning, kan den filtrere de ordoversættelser fra, som ikke passer til beskrivelsen. Hvis *adopt* skulle oversættes med *adoptere* ville denne oversættelse blive filtreret fra, fordi *adoptere* kræver et genstandsled, der har egenskaben MENNESKELIG, mens det genstandsled, der faktisk er i sætningen, er *forslaget*, og det har egenskaben IKKE-MENNESKELIG. Denne del af systemet er dog ikke fuldt udbygget, og i skrivende stund ser det ud til, at denne del kan blive den vanskeligste at løse.

Planerne

I en tid præget af højteknologi, kan man undre sig over, at det har taget så

mange år at nå til det ovenfor skitserede stadium inden for maskinoversættelse. Sagen er imidlertid, at det er overordentlig vanskeligt at fremstille et oversættelsessystem til mange sprog, som det, Eurotra har givet sig i kast med. Ganske vist har filmindustrien for længst løst problemet endda i en luksusudgave for tolke, nemlig Luke Skywalkers computerven C3PO fra 'Star Wars', som fungerer som tolk på flere sprog, men i virkelighedens verden er tempoet et ganske andet.

Oprindelig var projektets løbetid planlagt til 1988, men efter at Spanien og Portugal er blevet medlemmer af EF og aktive partnere i EUROTRA er det blevet besluttet, at udsætte sluttidspunktet til 1990 for at få alle med. Før Spanien og Portugal kom med skulle man oversætte de 7 EF-sprog til de andre 6, ialt 42 sprogpar (7x6) med Spanien og Portugal bliver det 72 sprogpar (9x8). Dette har naturligvis forøget arbejdsbyrden og dermed længden af projektet. Målet for ordforrådet i maskinen i 1990 er 20.000 ord på 1½ år. Helt så slemt, som det lyder, bliver det dog næppe, fordi langt den vanskeligste fase i projektet ligger i starten, hvor man har skullet skrive maskinlæsbare grammatikker og overførselsregler, som gerne skal kunne håndtere en hvilken som helst grammatisk korrekt sætningsopbygning - for den danske gruppes vedkommende på dansk. Når man har disse grammatikker og overførselsregler klar, er det ikke så tidskrævende en sag at tilføje et antal ord til ordbogen.

EUROTRA-DK

I oktober 1984 underskrev Forskningssekretariatet på Danmarks

vegne samarbejdsaftalen med EF-Kommissionen. Denne er ret gunstig for Danmarks vedkommende, EF betaler 80% og den danske stat 20% af det danske budget, som er på ca. 30 millioner kroner. Den danske gruppe, som har til huse på Københavns Universitet består af 15 fastansatte medarbejdere, hvoraf hovedparten er sprogfolk hver med kendskab til mindst et af EF-sprogene. Desuden er der ansat en datalog og en dataingeniør. Leder af den danske gruppe er mag.art. Poul Andersen.

Den største del af arbejdet for den danske gruppe går i sproglig retning. Dette skyldes, at programmerne udvikles af en gruppe med datalogisk baggrund, som er sammensat af personer fra de forskellige sproggrupper. Den danske gruppe har så til opgave at tilpasse de danske grammatikker og overførselsregler, så de passer til programmerne. Programmerne er skrevet i PROLOG. PROLOG er et sprog, man bruger til at skrive programmer i datamaskiner med.

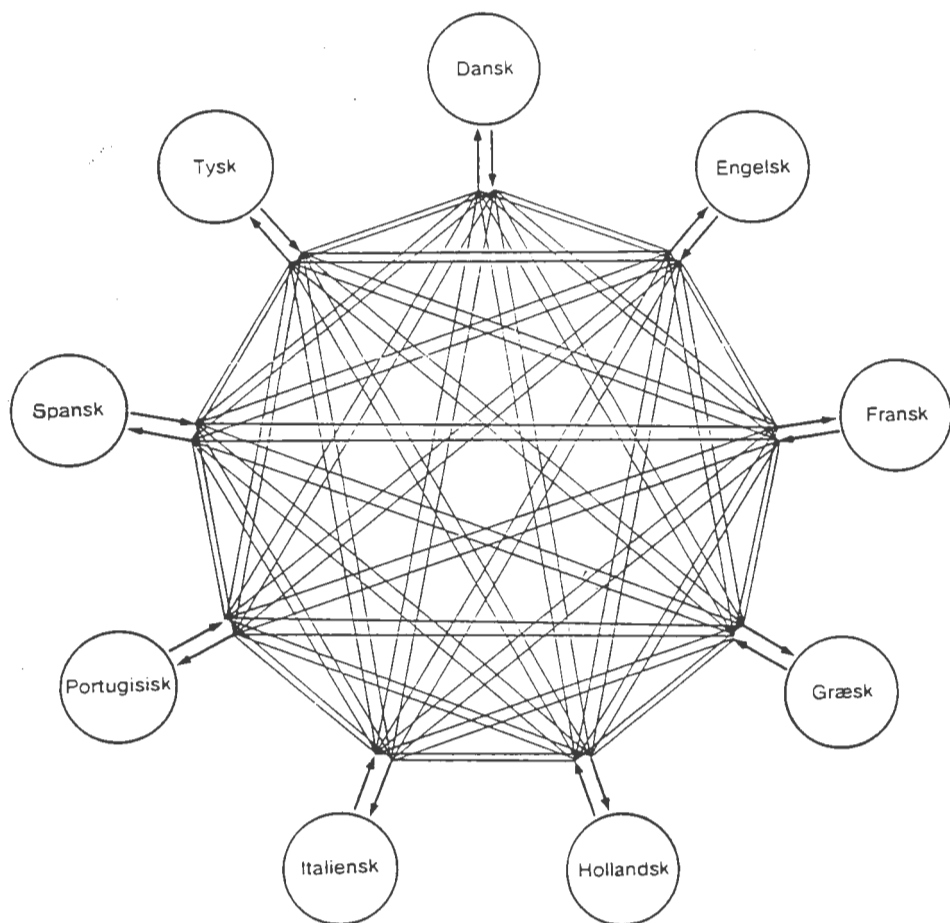
Der findes naturligvis skeptikere, som ryster på hovedet af, at EF har kunnet finde på at starte et så ambitiøst projekt som EUROTRA. Derfor må det også fremhæves, at der er tale om at udvikle et brugbart oversættelsessystem, som er bedre end de allerede eksisterende. Man har ikke lovet, at oversættelserne vil blive perfekte, de skal pudses af, men alligevel regner man med, at det vil være til stor hjælp for oversætterne.

Det er planen, at systemet i 1990 skal vurderes, og derefter vil der blive taget stilling til, om det kan udvikles til at dække andre områder end informa-

tionsteknologi og evt. bruges i industrien. Hvis resultatet bliver godt, vil det naturligvis være en stor gevinst for EF, da et sådant system vil være mange penge værd. En anden værdi, som ikke kan måles i penge, er den betydning projektet har haft inden for forskningen, specielt inden for faget datamatisk sprogvidenskab. Med den interesse, der er for maskinoversættelse i lande udenfor EF, giver det Europa en chance for at konkurrere med de store industrilande. Specielt for det danske sprog, som selv inden for EF ofte kun spiller birolle, er det en chance til at komme frem i rampe-lyset.

Annette Hartnack
f.1939

Videnskabelig medarbejder
og PR-medarbejder
ved EUROTRA-DK

Oversættelse i EUROTRA. Pilene repræsenterer analyse og genopbygning på hvert sprog, dvs. at hvert enkelt sprog kan bruge det samme analyseprogram, ligegyldigt hvilket sprog der skal oversættes til. Linjerne i cirklen i midten repræsenterer sprogparrene man oversætter mellem. Af sprogpar er der 72 når der skal oversættes mellem 9 sprog, og ingen af de 72 sprogpar-programmer er de samme.